

Narkotikastraffens verdiregnskap

av Øystein Skjælaen

På ingen andre områder har strafferammene økt så kraftig og så raskt som på narkotikaområdet. I 1928 ble befatning med narkotiske stoffer innført under opiumsloven med en øvre strafferamme på 6 måneder. I 1964 ble narkotika tatt inn under legemiddeloven som opererte med en øvre strafferamme på 2 års fengsel. Fire år senere ble alvorligere narkotikaforbrytelser føyd inn i straffeloven under kapittel 14 om allmennfarlige forbrytelser. Samtidig ble strafferammene økt til 6 års fengsel. I løpet av årene fram til 1984 kom det tre nye lovendringer som innbefattet en økning av strafferammene, først til 10, så til 15, og til slutt maksimumsstraff, 21 års fengsel. Samme lovbrudd som man kunne bli dømt til 6 mnd fengsel for inntil 1964, kunne man altså 20 år senere bli dømt til 21 års fengsel for.¹

En ting er å *ville* straffe og å anlegge strafferammer, noe annet er å gjøre det i praksis. Det er ikke alle lovbrudd som blir fulgt opp like mye av politi og rettsapparatet, men kriminalstatistikkene kan gi et bra bilde av hvilke lovbrudd som prioriteres. De viser klart at det har blitt satset på å straffe brudd på narkotikalovgivning. Noen nøkkeltall:² i 1970 utgjorde antall siktede for narkotikaforbrytelser 3,45% av alle siktede, mens det tilsvarende tallet for 2001 var 28,3%. Fra å utgjøre noen få prosent til over en fjerdedel av alle siktede på 30 år. I 2007 ble det ilagt 14194 straffereaksjoner for brudd på narkotikalovgivning, noe som utgjør ca. 40% av alle straffereaksjoner det året. Litt under halvparten (6586) av

disse ble gitt etter brudd på legemiddeloven, noe som kan kalles "mindre narkotikaforbrytelser", som oftest bruk og besittelse. Narkotikaforbrytelser er den kategorien det i våre dager blir gitt flest straffereaksjoner for.

Det første spørsmålet i denne artikkelen er kort, enkelt og vanskelig: Fører straffebruken til noe godt?

Straff innebærer påføring av lidelse og kan ikke anvendes vilkårlig eller av mangel på alternativer, men må på en eller annen måte kunne forsvares. Det krever en moralsk begrunnelse. Etik defineres ofte som refleksjon over moral, og det er denne virksomheten jeg vil rette oppmerksomheten mot i det følgende.

Etikk

I etikken skilles det ofte mellom tre ulike typer av teorier – det er teorier som vektlegger plikter og rettigheter, såkalte deontologiske teorier, det er konsekvensbaserte teorier, og det er teorier som vektlegger at handlinger kommer ut av aktørens evner til å vurdere det moralsk riktige, såkalte dydsetiske teorier.

Blant en del av de moralfilosofiske teoretikere kan det virke som det går sport i å rendyrke én av retningene. Det jaktes på en konsistent og universell teori som kan gi svar på alle tenkelige moralske dilemma. Utenfor kretsen av disse er det mer vanlig å innta et pluralistisk utgangspunkt, hvor en hevder at både konsekvenser, plikter og dyder er relevante faktorer i etikken. Verden er uoversiktlig og kompleks, og ulike situasjoner krever ulike vurderinger. For de som er opptatt av anvendt etikk, er det en vanlig erfaring.

Hvis jeg skulle sette en merkelapp på mitt eget ståsted, må det være en hvor det står pluralist. Den karakteristikken melder seg stort sett hver gang jeg forsøker å dykke ned i virkelige etiske dilemma. Som oftest dukker det opp sider ved saken som krever både prinsipielle og konsekvensbaserte vurderinger, og jeg har ikke kommet fram til at det ene alltid vinner over det andre. Uttrykket "Climbing the Mountain"³ står for den tesen at ofte kommer både deontologen og konsekvensialisten fram til samme konklusjon, bare at den

ene lener seg på et sett av regler og prinsipper, og den andre på konsekvenser. De klatrer fra hver sin side av fjellet, men kommer opp på den samme toppen. Kanskje er det også slik, at det først og fremst er av teoretisk interesse om valget finner sin legitimitet i det ene eller det andre?

Selv om ulike resonneringer ofte kan føre fram til samme konklusjon, er det likevel interessant å undersøke begrunnelsene som legges fram. Det er bakgrunnen for at jeg i denne artikkelen vil ta i bruk etisk teori, hvor nettopp begrunnelser for handling er systematisk behandlet. Måten jeg har formulert problemstillingen på, viser at det er konsekvensvurderinger som er utgangspunktet. Nå er det imidlertid ikke slik at jeg vil være i stand til å svare ja eller nei på spørsmålet om straff for narkotika fører til noe godt. Det er ikke slik at jeg ved hjelp av et overveldende empirisk materiale vil kunne gi et positivt eller negativt svar på problemstillingen. En utfordring for anvendelse av konsekvensetisk teori er nettopp at empiriske forhold kan være uklare og uoversiktlige. Det den teoretiske innfallsvinkelen kan bidra til, er å løfte fram aspekter ved konsekvensvurderingen som må klargjøres – hva betyr gode konsekvenser og for hvem skal de være gode? Hvordan skal det avgjøres hva som er de beste konsekvensene?

Det ligger også et deskriptivt poeng i å rette oppmerksomheten mot konsekvensene, fordi straffebruken

på narkotikaområdet i all hovedsak er begrunnet med forventninger om resultatene. Det er ikke grunnlag for å hevde at straff utelukkende er valgt på konsekvensetisk betingelser, men spørsmålet om kriminalisering sett i lys av konsekvensetisk teori kan problematisere noen av vurderingene som har blitt gjort.

Men først: For å understreke at det finnes andre relevante normative tilnærminger enn konsekvensvurderinger, vil jeg hente fram en prinsipiell side av spørsmålet om straff på narkotikaområdet. Den kan komme fram ved å stille spørsmålet: Hva galt gjør den som bruker narkotika som tilsier at det er legitimt å påføre straff?

Prinsipiell grense for loven

I den nye norske straffeloven er skadefølgeprinsippet lagt til grunn som et ledende prinsipp med hensyn til hvilke handlinger som kan belegges med straff.⁴ Med skadefølgeprinsippet menes at det bare er handlinger som medfører skade eller fare for skade *på andre* enn aktøren, som kan belegges med straff. Straff av paternalistiske grunner, fordi det er til det beste for aktøren selv, rammes dermed ikke. Prinsippet har en lang tradisjon innen rettsfilosofien, men det er nytt at det eksplisitt inntar en så sentral posisjon i norsk straffelov. Dets hensikt er å markere en grense for hva myndighetene kan kriminalisere.

Det kan spores et liberalistisk og

retributivistisk tankegods i skadefølgeprinsippet. Med liberalistisk menes at så lenge folk ikke skader andre, bør de kunne nyte friheten til å gjøre som de vil. Med retributivistisk menes at så lenge ingen skades av dine handlinger, så fortjener du ikke å bli påført skade selv. Dette er store ord og spørsmålet fortjener å bli mye grundigere omhandlet enn hva jeg har anledning til i denne omgang. Det viktige her, og i tråd med mitt pluralistiske utgangspunkt, er å påpeke denne prinsipielle siden av problemstillingen før jeg tar fatt på de konsekvensetiske aspektene. Som kjent for mange, var også den prinsipielle siden sentral for straffelovkommisjonens begrunnelse om å avkriminalisere bruk av narkotika. Flertallet i kommisjonen mente at bruk av narkotika ikke rammes av skadefølgeprinsippet, og at det burde tilsi avkriminalisering.⁵ Politikerne fulgte mindretallet i kommisjonen, som mente at den indirekte skaden som narkotikabruk kan påføre andre, gjør at handlingen holder seg innenfor prinsippets rammer.⁶ Spørsmålet er om prinsippet tømmes for all mening om det tolkes så vidt. Hvor mange handlinger har ikke potensielle indirekte skader? Hauge har skrevet mer om dette og andre begrunnelser for straff for narkotikabruk.⁷

Konsekvensetikk

Jeg har til nå referert til konsekvensetikken og konsekvensialismen som om det skulle representere én bestemt

BILDE

teori. Det er ikke tilfelle. Det står som en samlebetegnelse for en teoretisk retning hvor konsekvensene anses som kjernepunktet for det etiske valget. Det vil bli vist til ulike former for konsekvensetikk, men stort sett til trekk som deles av ulike varianter av denne teoretiske retningen.

Alle etiske teorier må på et eller annet plan forholde seg til konsekvensene av en handling. Det er selvsagt problematisk å stille seg likegyldig til hva som er handlingens resultater. Det som skiller konsekvensialismen fra andre teorier er at det utelukkende er konsekvensene som bestemmer om handlingen er riktig eller gal – "(...) our actions are right or wrong because, and only because, of their consequences"⁸. Dette er et felles utgangspunkt for ulike retninger innen konsekvensetikken.

Konsekvensetikken generelle utgangspunkt når det kommer til bruk av straff, er således at det kan brukes, både for å påvirke atferden til den straffede (individualprevensjon) og alle andre (allmennprevensjon), så lenge det er det valget som medfører de beste konsekvensene. Hvis man vurderer det slik at bruk av straff vil føre til de beste konsekvenser i samfunnets møte med narkotikaproblemene, skal man straffe. Så langt er alt greit å forholde seg til. Men det er ikke nok. Det følger visse premisser til et slikt resonnement.

Jeg vil starte med å se nærmere på hva som ligger i uttrykket de "beste konsekvensene"? Konsekvenser er et

begrep som må fylles med et innhold, en verdi. Spørsmålet en konsekvensialist må stille seg er: Hvilke verdier ønsker jeg skal fremmes? Og mer konkret i denne forbindelse – hvilke verdier tror eller ønsker jeg at straffebruken overfor narkotikabruk skal tjene?

Hvilken verdi?

Konsekvensetisk teori må knytte til seg en verdilære. Det er hvorvidt en handling tjener til å fremme en eller flere bestemte verdier, som avgjør om den er moralsk riktig eller ikke. En kjent variant av konsekvensetikk er utilitarismen. Den anser lykke (happiness, well-being) som den grunnleggende verdien som er verdifull i seg selv. Forhold som vi verdsetter, som vennskap, familie, veldedighet osv, er verdifulle fordi det bringer lykke til verden. Andre konsekvensetiske teorier kan være ikke-utilitaristiske i den forstand at de hevder at noe kan være verdifullt uavhengig av dens påvirkning for menneskets lykke. Autonomi kan f.eks. karakteriseres som å ha en egenverdi uavhengig om den bringer lykke til bestemte mennesker.

Det konkrete målet med å kriminalisere alle forhold som har med narkotika å gjøre, var og er fortsatt ut fra et ønske om å fremme avholdenhet fra stoffene. Det kan ikke karakteriseres som en verdi i seg selv, men som en måte å redusere og avverge lidelse i befolkningen på. Som jeg vil komme tilbake til senere var det en utbredt holdning i den narkotikapolitiske diskursen om at kriminali-

sering var et passende virkemiddel for å oppnå dette målet.

Hvilke midler som brukes for å nå et mål er en avgjørende faktor i den konsekvensetiske vurderingen. Det er ikke bare oppnåelsen av målet som er relevant, men også måten det gjøres på. Straff er ikke et verdinøytralt middel for å oppnå et mål. Enten det handler om skammekroken, ris på baken, bot eller fengsel – alle former for straff handler om påføring av lidelse. Når det straffes får det dårlige konsekvenser for den straffede og mest sannsynlig for andre også. For konsekvensialisten vil det være avgjørende at gevinsten av straffen overgår de lidelsene som påføres. Hvis det er tilfellet, vil straffen kunne være moralsk legitim. Dette er selvsagt størrelser som er vanskelige å kalkulere nøyaktig, men konsekvensetikken krever like fullt at dilemmaet tas på alvor og undersøkes så grundig som mulig - unngår vi tilstrekkelig lidelse ved hjelp av lidelsene som påføres gjennom straff?

Intuitivt og kritisk nivå

Jeg vil i det følgende bruke Hares begreper om intuitiv og kritisk tenkning om moral som et analyseredskap. Dermed trengs noen få begrepsavklaringer. Hare opererer med et skille mellom to nivåer av moralsk tenkning – intuitivt og kritisk.⁹ På det første nivået, det intuitive, foregår refleksjoner ved hjelp av enkle prinsipper om rett og galt, såkalte prima-facie-prinsipper.

Prima-facie-prinsipper er en type prinsipper som må være enkle og generelle for å kunne være funksjonelle. De er imidlertid ikke uoverskridelige. De er av den typen som en i de aller fleste tilfeller bør følge, men som det kan være riktig å bryte i spesielle situasjoner. "Du skal ikke lyve" kan være et prima-facie prinsipp som mange vil hevde kan overskrides hvis en ved å lyve redder et liv. For konsekvensialisten vil begrunnelsen for slike prinsipper være at etterlevelse medfører de beste konsekvenser.

På det intuitive nivået avgjøres vanligvis vurderingene av hva en bør foreta seg i ulike situasjoner. Det vurderes hva som er moralske relevante faktorer og en kommer fram til hva som er riktig å foreta seg. I de aller fleste situasjoner avgjøres ulike handlingsvalg på denne måten. Problemet oppstår når verdier kommer i konflikt, f.eks i situasjonen: jeg bør gjøre A og jeg bør gjøre B, men jeg kan ikke gjøre begge deler. I slike situasjoner vil mange si at situasjonen er uløselig og at det er greit å innfinne seg med det. Av og til er verden slik at verdier kommer i konflikt på en uløselig måte.

I følge Hare er imidlertid dette bare tilfelle om man tenker om moral utelukkende på intuisjonsnivået. Han hevder på den annen side at om en står ovenfor plikter som er i konflikt, så er det mulig at en av dem ikke er ens plikt. Altså at det er mulig å komme fram til en løsning som gir moralsk legitimitet

BILDE

til det ene handlingsvalget framfor det andre. Denne prosessen foregår på det som Hare kaller ”kritisk nivå”. På det kritiske nivået går man til andre kilder enn de moralske prima-facie-prinsippene, fordi det nettopp er en kollisjon mellom slike prinsipper som forårsaker konflikten. En må se på alle relevante omstendigheter som påvirker situasjonen for å kunne se om det muligens finnes en grunn til at A bør velges framfor B eller motsatt. Målet med virksomheten beskriver Hare slik: ”Critical thinking aims to select the best set of prima facie principles for use in intuitiv thinking”.¹⁰ Kritisk tenkning vil altså fungere som en slags premissleverandør for det intuitive nivået, som er det nivået vi stort sett holder oss på når vi står overfor ulike handlingsvalg. Prinsippene på det kritiske nivået kan være lange og spesifikke, og med så mange forbehold som trengs i den aktuelle situasjonen. Prima-facie prinsippet om at ”du ikke skal lyve”, kan ta følgende form på det kritiske nivået – ”du skal ikke lyve med mindre løgner er avgjørende for at din venn unngår skade, samtidig som løgner ikke fører til at den som er offer for løgner blir skadelidende”. I en konfliktsituasjon der det kan være grunner til å lyve fordi en annen viktig verdi står på spill, kan kritisk tenkning bidra til å løse opp motsetningene på en måte som intuisjonen og dens prima-facie prinsipper ikke klarer alene. Som prima-facie prinsipper er det overnevnte for langt og for spesifikt,

men prinsipper på det kritiske nivået kan være slik fordi det ikke er ment å fungere som et generelt prinsipp, men som hjelp der hvor generelle prinsipper ikke strekker til.

Det kan sies mer om disse nivåene, men det overnevnte holder for denne sammenheng. Videre vil jeg foreta et deskriptivt tilbakeblikk på hvordan bildet av narkotika ble skapt og på hvilke argumenter som var sentrale for å forme straffepolitikken. Det vil så fungere som utgangspunkt for en diskusjon av straffebrukens moralske legitimitet sett i lys av konsekvensetikken.

Politikkens begrunnelser

Når politikk formes ønsker man at den skal være grundig fundert og at alle mulige konsekvenser skal vurderes nøye. For konsekvensialisten er dette selvsagt helt sentralt siden det er konsekvensene som til slutt avgjør politikken moralske legitimitet. Det må derfor legges fram gode kalkulasjoner på hva som faktisk vil skje om politikken settes ut i live, altså at det som Hare kaller ”non-moral facts” er vurdert nøye i utformingen av politikken. Dette er et arbeid som foregår på det kritiske nivået. Politikk trenger ikke, og bør vel heller ikke, tuftes på intuitive prima-facie prinsipper. Et arbeid på det kritiske nivået kan imidlertid, gjennom de lover og tiltak som settes ut i live, føre til etablering av nye prima-facie prinsipper på det intuitive nivået.

Da narkotika ble satt på dagsorden

utover på 60-tallet, var det bokstavelig talt ukjent stoff. Problemene knyttet til bruken av stoffene hadde på det tidspunktet ikke meldt seg med særlig tyngde. Likevel skrev Norge under på de FN-konvensjonene som la opp til en satsing på narkotikapolitikken gjennom rettsapparatet. Nasjonalt var det ikke etablert en bred opinion omkring spørsmålene knyttet til narkotika, det var et nokså åpent terreng. Kanskje derfor var det svært få protester mot utviklingen som ble staket ut. Bildene som ble presentert av stoffene og innvirkningene de ville få for enkeltpersoner og for samfunnet, gjorde det klart at det beste som kunne gjøres var å forsøke å hindre stoffenes inntog i landet. Det ble bl.a. lansert en "smitteteori" som gikk ut på at narkotikabruk kunne spre seg med eksplosiv kraft som en slags virussykdom – en narkotikabruker ville "smitte" 3-4 andre, som igjen ville smitte 3-4 andre, som igjen ville smitte... osv. I tillegg ble det fokusert på hvor ekstremt skadelige og avhengighetsskapende alle stoffene var, og at eksperimentering med de antatt svakere stoffene som f.eks cannabis, raskt ville lede videre til bruk av hardere stoffer som heroin. Det var med andre ord skremmende bilder som ble presentert, uten at det ble fremlagt motforestillinger som fikk betydning¹¹. Det ble sågar meldt krig mot stoffene og mobilisert til kamp hvor det ble understreket hvor viktig det var at alle spilte på lag. Svanaug Fjær har vist hvordan denne

mobiliseringen lyktes i den forstand at alle, på tvers av alle partier og fagfelt, støttet opp om kampen¹².

Gitt dette skremselsbildet, kan man i konsekvensetisk perspektiv formulere det slik at det ble ansett som viktig å sette i gang de tiltak som mest effektivt dempet utbredelsen av narkotikabruk, fordi det ville begrense lidelsene. Men hvorfor ble straff og straffetrussel valgt som hovedmiddelet for å oppnå dette målet? Begrunnelsen for å velge straff på konsekvensetisk grunnlag må ligge på det Hare kaller det kritiske nivået. Da må man inn i område for ikke-moralske fakta. Det er et empirisk spørsmål.

Forventninger

Nå er det imidlertid slik at konsekvensetikken bare krever at en gjør så gode kalkulasjoner som mulig ut fra hva en kan *forvente*. Det er forventede konsekvenser, ikke faktiske, som avgjør om handlinger er moralsk legitime. Så det avgjørende punktet er om det var gode grunner til å anta at bruk av straff ville føre til at færre begynte å bruke narkotika. Hvilke argumenter kan ligge til grunn for en slik antakelse?

Det mest sentrale argumentet for å straffe på narkotikaområdet har ligget i teorien om allmennprevensjon. Det finnes mengder av eksempler som viser dette i forarbeidene med narkotikalovgivningen. F.eks uttaler Justisdepartementet følgende da det ble besluttet å heve strafferammene i 1972: "Justisdepartementet vil understreke at nettopp

på et felt som det her gjelder, er det særlig grunn til å regne med at en høyning av strafferammen vil ha en allmennpreventiv virkning”.¹³ Ved å sette opp en kraftig straffetrussel ville man forsøke å ta problemet ved roten. Men var det grunn til å forvente at straff faktisk ville ha en avskrekkende virkning på befolkningen?

I den sammenheng kan en trekke inn hvilken status teorien om allmennprevensjon har hatt og muligens fortsatt har. Thomas Mathiesen hevder at troen på allmennprevensjonens virkninger i det norske samfunn er så sterk at den kan plasseres innenfor Bourdieus begrep om *det doksiske rom*. Dette ”rommet” viser til forestillinger i samfunnet som det ikke stilles spørsmål ved, men som oppfattes som selvsagt, opplagt og naturlig – ”tanker som er ferdigtenkt”.¹⁴ At straff for en bestemt handling faktisk får folk til å avstå fra å utføre den, er med andre ord en utbredt overbevisning, nærmest en intuitiv refleks som det ikke reflekteres stort over. Det er i én forstand naturlig, for om man ikke trodde på straffens avskrekkende virkning, ville grunnmuren som straffesystemet i stor grad hviler på, begynne å vakle. På det grunnlaget kan man hevde at lovgiverne tilsynelatende var på trygg grunn da de forventet at straff ville begrense utbredelsen av narkotikabruk, og dermed minske lidelsene. Ut fra hvilke forutsetninger de hadde for å vite noe om problematikken, var det et valg som i konsekvensetisk ånd ble fattet med en

overbevisning om at lidelsene i samfunnet ville bli mindre.

Resultatet av mobiliseringen mot narkotikabruk kan sies å være at det ble etablert handlingsveiledende prinsipper som tilsa at narkotikabruk var galt, både legale gjennom den konkrete manifestasjonen av forbudet i lovverket, men kanskje også som moralske intuisjoner i befolkningen. Om det siste er tilfellet kan en si at arbeidet på det kritiske nivået resulterte i prinsipper som kunne føre til at narkotikabruk og lidelsene det medfører ville reduseres. Men konsekvensialisten kan ikke være fornøyd med bare å fremme avholdenhet.

De beste konsekvenser – for hvem?

Felles for de fleste varianter av konsekvensetikk er nemlig at det er handlingens totale konsekvenser, *total state of affairs*, som avgjør den moralske vurderingen. Det innebærer at det tas hensyn til hvordan alle mulige involverte påvirkes. Konsekvensialismen er *upartisk*. Om lidelse er den verdien det måles etter, spiller alles lidelse inn. Om lidelsene for noen blir mindre på grunn av en bestemt handling, er man like langt hvis handlingen påfører den samme mengden lidelse til noen andre.

Når en skal ta hensyn til handlingens totale konsekvenser må man, som jeg har redegjort for tidligere, også ta hensyn til at straff i seg selv er påføring av lidelse. Ved å straffe for narkotikabruk påfører man lidelse for å avverge

lidelse, og begge typer av lidelse må tas i betraktning. Det er ikke moralsk legitimt å påføre lidelse (gjennom straff) for å avverge lidelse (gjennom avholdenhet fra narkotika), om førstnevnte overstiger sistnevnte. Og det er heller ikke moralsk legitimt å påføre lidelse for å avverge lidelse, om en kunne avverget det på en måte som ikke ville påført lidelse.

Grunnleggeren av utilitarismen, Jeremy Bentham, karakteriserer straff slik – "All punishment is in itself evil".¹⁵ Hvis ikke det oppleves som et onde vil det avskrekkende element som teorien om allmennprevensjon hviler på, falle vekk. Påføring av et onde har dermed umiddelbart dårlige konsekvenser. Hvis det likevel skal tas i bruk må det i følge Bentham være fordi de totale konsekvensene blir bedre. Det må altså være noe som "veier opp" for den lidelsen som straffen innebærer slik at den dermed forebygger et større onde. Hvis ikke straffen bidrar til å forhindre mer ulyst, eventuelt frembringe mer lyst (som er den ene verdien i Benthams utilitarisme som alt måles etter), enn hva som ville vært tilfelle uten straffen, er den illegitim. Med andre ord må straffebruken skje i samsvar med nytteprinsippet i utilitarismen.

Selv om Benthams utilitarisme er omdiskutert, gjelder dette sentrale poenget med bruk av straff også for nyere varianter av utilitarisme og konsekvensialisme. Hvis ikke konsekvensene blir bedre med straffebruken, er

den ikke legitim i moralsk forstand. En kan ikke bare ta hensyn til lidelsene en ønsker å avverge, en må også ta hensyn til lidelsene som påføres. Bruk av straff krever et "verdiregnskap". Avdekker dette en moralsk konflikt på det intuitive nivået i den forstand at konflikten ikke kan løses med moralske prinsipper alene? Om man erkjenner at all straff er påføring av lidelse, er det moralsk riktig i størst mulig grad å ikke anvende straff. Når en likevel gjør det må det begrunnes i at lidelsene totalt sett blir mindre, noe som en ikke kan søke svar på ved hjelp av andre moralske prinsipper. Om man forsøker seg med å si at handlingen er ulovlig og at det er moralsk klanderverdig å bryte loven, så holder ikke det for en konsekvensialist. Hun vil spørre hvorfor det er ulovlig og hvorfor vi påfører lidelse – hva er det som gjør at straff for denne handlingen gjør lidelsene i verden mindre? Man er like langt. Som Hare sier: "(...) it's time to call in reason". Refleksjonen må ned på det kritiske nivået hvor de moralske prima-facie prinsippene kritisk må vurderes, og hvor også empiriske forhold må spille inn. Det må f.eks. søkes svar på om det er andre måter å redusere utbredelsen av narkotikabruk på, uten å tilføre verden mer lidelse gjennom straffebruken.

Om man går inn i den offentlige narkotikadiskursen fra det tidspunktet politikken ble etablert, og følger den gjennom de ulike fasene av straffehevinger, finner en ikke mye materiale

BILDE

som tyder på at dette ”verdiregnskapet” ble opplevd som en konflikt. Det finnes få eksempler på at det ble reflektert over den beviste påføringen av onder som straffebruken representerer. Det er vanskelig å si noe om hva som skjedde inne i hodene på beslutningstakerne og deres premissleverandører, men av offentlig tilgjengelig materiale er det i all hovedsak lidelsene som narkotikabruk ville påføre som står i fokus. Straffepåføringens lidelser ble kanskje sett på som en uunngåelig bivirkning, som representerte en pris det var verdt å betale. Lidelsene som narkotikabruk ville medføre ble nok antatt å være mye større.

Selv om det er forventede konsekvenser som avgjør valgets moralske legitimitet, kan ikke de faktiske resultatene flyte ubemerket forbi. Etter hvert har også flere kritiske røster meldt seg. Det har blitt vist til skadene som kriminaliseringen av narkotikabruk medfører, samt blitt pekt på forhold som tyder på at den allmennpreventive virkningen på narkotikaområdet er høyst usikker¹⁶. Til og med Johs. Andenæs, som var en ivrig forsvarer av teorien om allmennprevensjon, gikk inn for avkriminalisering av narkotikabruk på bakgrunn av et slikt resonnement (Andenæs 1994). Kritikerne av straffebudet hevder bl.a. at kriminaliseringen påfører store og unødige lidelser gjennom den konkrete straffebruken og gjennom de marginaliseringsprosessene som kriminalitetsstempelen med-

fører, og det pekes på at verken de allmennpreventive eller individualpreventive virkningene slår inn på den måten en hadde forventet. På tross av strenge straffer har stadig folk begynt med stoffene, og selv når folk som bruker har blitt straffet gjentatte ganger, fortsetter de som før.

Det er mer å si om dette, men det sentrale i denne sammenhengen er at det har blitt reflektert på det kritiske nivået. Gjennom slik refleksjon har de grunnleggende forutsetningene for straffebruken blitt stilt til veggs og kritisert for ikke å forholde seg til virkeligheten og dens empiriske fakta. En slik refleksjon på det kritiske nivået har dannet grunnlag for forsøk på å etablere nye handlingsveiledende prinsipper. Ikke minst blir det hevdet at den intuitive oppfatningen om at narkotikabruk er ulovlig og bør straffes, må revurderes fordi lidelsene som straffebruken medfører langt overstiger de lidelsene som den eventuelt demper.

Hvis disse innvendingene stemmer, kan en stille spørsmålet om ikke konsekvensialismen krever at politikken endres. Om det viser seg at kalkulasjonen av de forventede konsekvensene slår feil, kreves det at de handlingsveiledende prinsippene som ble etablert tas opp til vurdering. Hvis det er gode grunner til å tro at konsekvensene ikke blir de beste ved status quo, er straffebruken moralsk illegitim, og ved ikke å forsøke å forandre den må en ta ansvar for at verden kunne blitt et sted med

mindre lidelse. Nettopp det som konsekvensialisten ønsker å unngå.

En viktig grunn til at mange vegrer seg for å gå inn for avkriminalisering, bunner nok i at mange er genuint usikre på hva som ville blitt konsekvensene av et slikt valg. Avslutningsvis vil jeg derfor ta opp hvordan konsekvensialismen forholder seg til usikkerhet.

Usikkerhet

I mange av de hypotetiske eksemplene som brukes for å beskrive konsekvensialisme, er de faktiske forhold klare. Som f.eks. i de såkalte trikkeeksemplene. En utgave av disse hypotetiske situasjonene handler om at en trikk kjører i retning av en gruppe på fem personer som vil bli drept når trikken treffer dem. En person står ved en spake som kan forandre trikkens retning, men da kommer den til å kjøre over på et spor der det står én person som vil bli drept når trikken treffer. Skal han trekke i spaken slik at den ene blir drept men der livene til de fem spares? Konsekvensialisten mener at det moralsk riktige er å trekke i spaken slik at én blir drept framfor fem fordi han vet hva konsekvensene blir. Om situasjonen var slik at en ikke visste helt, at det var usikkert hvor stor skadene ville bli og at kanskje de fem ville klare å hoppe unna, vil ikke løsningen være like klar. Når det gjelder kriminaliseringen av narkotikabruk vil jeg hevde at forholdene nå er mer som i sistnevnte tilfelle. Det er svært vanskelig å komme med gode svar på

hvor mange som avskrekkes fra å bruke narkotika når én straffes for å gjøre det. Det er med andre ord svært vanskelig å beregne hvor mye lidelse som spares som følge av den lidelsen som påføres gjennom straffebruken. Til det er variablene for mange og usikre.

Dette er en av de vanligste innvendingene mot konsekvensialismen, og kan karakteriseres som det epistemiske argument. Det er i mange tilfeller stor usikkerhet knyttet til hvilke konsekvenser handlinger faktisk vil få, og erfaringsmessig vil man ofte oppleve at handlinger slett ikke får de resultatene en på forhånd hadde ønsket eller ventet. Derfor hevder kritikere at det må være andre kilder enn konsekvenser alene som avgjør handlingers moralske legitimitet.

Det vil bære for langt å gå inn i denne diskusjonen her, men noen avsluttende ord kan sies om dette poenget. Som jeg har vært inne på er det et misforhold mellom forventede og faktiske konsekvenser når det kommer til hvilke resultater kriminaliseringen av narkotikabruk har vist. Men konsekvensetisk kan man likevel si at det muligens ble handlet riktig fordi det eneste en kan basere seg på er mer eller mindre gode kalkulasjoner av hva som kommer til å skje. Konsekvensialismen krever bare at det gjøres et godt arbeid på det kritiske nivået og at man handler deretter. Ut fra hva en visste om narkotika og hva en hadde forutsetninger for å tro om straffens effekt

på det området, kan det godt være at situasjonen ble tilfredsstillende vurdert ut fra konsekvensetikken kriterier. Det var muligens gode grunner til å tro at kriminaliseringen ville dempe lidelsene mest mulig.

Om den videre utviklingen kan det imidlertid innvendes fra konsekvensetisk hold at det ikke er tatt tilstrekkelig hensyn til de faktiske konsekvensene, slik at argumentene som i første omgang ble brukt for å innføre og øke straffebruken, har mistet troverdighet. Det er gode grunner til å hevde at de faktiske konsekvensene burde påvirket kalkulasjonen av de forventede konsekvensene i mye større grad enn det de har gjort, etter hvert som kunnskapen på området har økt. Og det er vel i bunn og grunn slik konsekvensialisten bør forholde seg til usikkerhet, nemlig at hun stadig gjør opp status for hva en kan forvente av handlingers konsekvenser.

Jeg nevnte innledningsvis at jeg ikke kunne svare positivt eller negativt på spørsmålet om straffebruken på narkotikaområdet fører til noe godt. Det er i sannhet et spørsmål som oppfordrer til et utilstrekkelig svar, men det har også vært meningen. Noe av poenget har vært å vise at straffen konsekvensetisk sett kun er legitim hvis det som oppnås overstiger det som tapes. Det er ikke tilstrekkelig at en oppnår noe ønskelig med straffen, fordi konsekvensetikken krever et regnskap over det totale bildet hvor konsekvenser for alle involverte parter likestilles. Om avverging av

lidelse er den verdien det måles etter, må både lidelsen som påføres gjennom straffen og lidelsen som eventuelt avverges gjennom de preventive effekter, tas med. Problemet er igjen at det er vanskelig å vite sikkert hva som hadde skjedd om straffen ble tatt vekk. Det som imidlertid er klart, er at det stilles krav om en kritisk gjennomgang så lenge en ikke er sikker på at nåværende praksis er den beste. Konsekvensialisten har et godt kort på hånden, som retorisk sett er uovertruffent, når hun hevder at den som ikke streber etter det valget som medfører de beste konsekvensene, må stå til ansvar for at verden kunne vært et sted med mindre lidelse.

Kilder:

- Andenæs, Johs. (1994) *Straffen som problem*. Halden: Exil Forlag.
- Bentham, Jeremy (1988). *The Principles of Morals and Legislation*, New York: Prometheus Books.
- Christie, Nils og Bruun, Kjetil (2003). *Den gode fiende: narkotikapolitikk i nord*. Oslo: Universitetsforlaget. 3. utgave.
- Fjær, Svanaug (2003) "Ubehaget i enighet". I: *Arr. Idéhistorisk tidsskrift*, vol. 16 (2005), nr. 1-2, s. 3-17.
- Hansen, Morten Timme (1988) *Narkotika: utviklingen i det formelle*

NARKOTIKASTRAFF

kontrollsystemet fra 1960-årene.
KS-serien. Oslo: Institutt for kriminologi og strafferett, Universitetet i Oslo.

Hare, R.M (1981). *Moral Thinking: Its Levels, Method and Point.* Oxford: Clarendon Press.

Hauge, Ragnar (2008) ”Straff for narkotikabruk – kan det begrunnes?”
URL:http://www.forebygging.no/fhp/d_emneside/cf/hApp_101/hPKey_11197/hParent_180/hDKey_1

Hauge, Ragnar (1982) ”Narkotika – landeplage eller syndebukk? *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskap*, vol. 69, s. 49-59.

Mathiesen, Thomas (1995) *Kan fengsel forsvares?* Oslo: Pax Forlag A/S, 2. utgave.

NOU 2002:4. *Ny straffelov. Straffelovkommisjonens delutredning VII.* Statens forvaltningstjeneste, Oslo

Ot. prp. nr. 22 (2008-2009): *Om lov om endringer i straffeloven 20. mai 2005 nr 28.* Det kongelige justis- og politidepartement, Oslo.

Ot. prp. nr. 90 (2003 – 2004): *Om lov om straff (straffeloven).* Det kongelige justis- og politidepartement, Oslo.

Shaw, William (2007) *The Consequentialist Perspective. I: Ethical Theory, An Anthology.* Oxford: Blackwell Publishing.

Noter

¹ Se Timme-Hansen 1988.

² Christie/Bruun 2003

³ Parfit 2009. Boken ”Climbing the mountain” er foreløpig ikke utgitt av et forlag, men ligger på nett.

Link finnes i kildelisten. Boken er et resultat av et prosjekt hvor uferdige manus har ligget tilgjengelig og hvor lesere har kommet med tilbakemeldinger underveis.

⁴ Ot. prp. nr. 90 (2003 – 2004).

⁵ NOU 2002:4

⁶ Ot. prp. nr. 22

⁷ Hauge 2008

⁸ Shaw 2005, s. 463

⁹ Hare 1981, kap. 2

¹⁰ Hare 1981, s. 50

¹¹ Utfyllende stoff om denne tidlige fasen finnes i bl.a. Bergesen-Lind (1976), Timme-Hansen (1988) og Christie/Bruun (2003).

¹² Fjær 2003

¹³ Timme-Hansen 1988, s. 24.

¹⁴ Mathiesen 1995, s. 31.

¹⁵ Bentham 1988, s. 170.

¹⁶ F.eks Christie/Bruun (2003), Bergesen-Lind (1976), Hauge (1982) og Andenæs (1994).